

FRANK SIERA

ZELFZUCHT

een monoloog

ik

heb een groot hart

ik heb een heel groot hart

nee maar echt

ik heb echt een heel groot hart

de dokter zei laatst nog

dat het formaat van mijn hart

in vergelijking met het formaat

van dat van anderen

bijzonder groot is

ik ben dan ook een warmbloedig persoon

ik ben een heel warmbloedig persoon

nee maar echt

ik ben echt een heel warmbloedig persoon

de dokter zei laatst nog

dat de temperatuur van mijn bloed

in vergelijking met de temperatuur

van dat van anderen

bijzonder hoog is
en toch
knaagt er iets
ik weet niet wat er knaagt
ik weet niet waar het knaagt
ik heb het nog niet met de dokter besproken
maar er knaagt iets
aan mij

het knaagt aan mij
dat mijn warme bloed
slechts voor mij stroomt
dat mijn grote hart
slechts voor mij klopt

dit is geen verkapt liefdeslied
dit is geen schreeuw om aandacht
dit is geen halfslachtige versierpoging
alhoewel

hallo

dit is een constatering

dit is een opmerking

letterlijk

van iets dat ik heb opgemerkt

dit is een waarschuwing

of meer

een realisatie

die

zodra je er kennis van neemt

en je er van bewust wordt

je levensgeluk in de weg zit

dat knaagt aan me

dus

ik dacht

ik deel het met jullie

gedeelde smart is halve smart

nietwaar

ik heb al zo'n groot hart

dus veel om te delen

snap je

dus

in een aantal schetsen

schrik niet

succes

ik

slaap

het is ochtend

het is berlijn

het is het huis waar ik een jaar woon

als tussenuit knijpen

als ontsnapping

als vrijheid

vrijheid van zorgen

zorgen drama twijfels

crisis problemen moeite

stress werk sores

heisa spanning drukte

gedoe gezeik gezanik

gedonder gelazer gesodemieter

het is berlijn als eiland

van onbezorgde rust en plezier

het is ochtend en het is het weekend
dat een goede vriend
maar echt een goede vriend
mij opzoekt in mijn berlijnse bubbel
van onbezorgdheid
om net zo'n bubbelweekend te bubbeleven
het is ochtend en het is nog diepe slaap
als ik de galm van een ringtone hoor
het is de telefoon van mijn goede vriend
maar echt een goede vriend
hoi pap
zegt hij
slaperig
en ik luister
slaperig
sorry pap wat zeg je
zegt hij
wat zou hij zeggen
denk ik

het is stil

het is ochtend in berlijn

het is een telefoontje uit nederland

en het is stil

o nee hè

zegt hij

o nee hè

denk ik

ik doe alsof ik slaap

maar

hoe dan

stamelt hij

ik slaap

waaraan dan

stottert hij

o nee hè

denk ik

en ik doe alsof ik slaap

maar

wanneer dan
ik doe zelfs alsof ik snurk
hij huilt
ik snurk
de telefoon wordt opgehangen
het is ochtend in berlijn
er is iemand dood in nederland en het is stil
het is ochtend in onbezorgd berlijn
en er is iemand dood
het is ochtend in onbezorgd berlijn
en ik doe alsof ik slaap
want ik vind het uiteraard
ontzettend superleuk en gezellig
als mensen me supergezellig opzoeken
in onbezorgd berlijn
maar laat
godverdomme
je problemen en sterfgevallen thuis
want dit is mijn bubbel van onbezorgd berlijn

hij
tikt me aan
ik doe alsof ik wakker word
we brengen de dag door
in koffietentje
van koffietentje
naar koffietentje
ik knik meelevend bij de koffie
ik troost de tranen bij de thee
ik luister en doe alsof ik begrijp
ik begrijp niet echt
ik kan me de situatie inbeelden
maar ik ben meer bezig met de knappe duitser
die meewarig naar ons betraande tafeltje staart
en af en toe
zijn donkere lokken voor zijn ogen laat vallen
en af en toe
zijn ogen op mijn borsten laat vallen

en af en toe

koekjeskruimels op zijn borstkas laat vallen

en af en toe

kruipt en kruimelt en botst en lonkt en valt en

ik

doe alsof

ik begrijp

mijn wereld is niet zojuist vergaan

maar ik doe alsof ik begrijp

mijn goede vriend vindt het prettig

hij kalmeert en ik doe alsof ik het prettig vind

ik doe precies

wat een goede vriend zou moeten doen

de hele berlijnse dag lang

doe ik precies

wat een goede vriend zou moeten doen

de hele berlijnse dag lang

troost en luister en knik en begrijp ik

ik kan weer ademhalen als de dag voorbij is

en sterfgevallen

weer op de trein naar huis zitten

ik heb me van mijn beste kant laten zien

mij valt niets te verwijten

ik

weet het zeker

mijn moeder houdt van me

wat er ook gebeurt

mijn moeder houdt van me

dat heb ik in mijn oren geknoopt

wat er ook gebeurt lieverd

vergeet dat niet

en ik ben het niet vergeten

mijn moeder houdt van mij

en houdende mensen zullen zorgen

en luisteren en troosten en opvangen

precies wanneer nodig

precies hoeveel nodig

precies dat wat ik ooit

misschien eventueel nog

van mijn moeder nodig heb

mocht het nodig zijn

zelfs als het nooit nodig blijkt
is de kennis dat ze er is
voldoende
geruststellend
troostend
verzachtend
mijn moeder maakt mijn leven
draagbaar
de kennis dat mijn moeder er is
dat ze van me houdt
wat er ook gebeurt
is in mijn jonge leven
dat bol staat van ontwikkelingen ontmoetingen
afsluitingen inleidingen
veranderingen
een betrouwbare constante
kortom
fijn dat mijn moeder van me houdt
wat er ook gebeurt

en wat er ook gebeurt
gebeurt er
tegelijk
uiteraard
uitslagen en uitslagen
de ene uitslag uitmuntend
en ik hang mijn tas buiten
de andere uitslag uitgezaaid
en mijn moeder pakt haar tas in
op naar een zalige zwoele zomer ziekenhuis
en mijn moeder
is natuurlijk hartstikke lief en zo
en ze houdt van me dat is fijn
en ik natuurlijk ook van haar en dat alles
maar timing
is nooit haar sterkste kant geweest
dus ik drink
en vier uitslagen
ik joel en ik juich

en lach en dans en tong zelfs hier en daar
omdat het mijn goed recht is
en ik weet
terwijl ik sta te tongen
dat mijn moeder wordt bestraald
maar ik ben straalbezopen
en dat moet kunnen
en dat vindt mijn moeder heus ook
mijn moeder houdt van mij
wat er ook gebeurt
dat had ze beloofd
en uiteraard laat ik heus een traan
en uiteraard is die traan oprecht
en uiteraard wordt het bier
vermengd met tranen
en uiteraard lig ik te kotsen
van drank en angst
maar precies dat is het
drank en angst

ik ben bang
ik ben bang
niet voor mijn moeder
maar voor mezelf
ik ben bang mijn moeder kwijt te raken
omdat ze van me houdt
wat er ook gebeurt
ik ben bang mijn moeder
die zou zorgen en luisteren
en troosten en opvangen
wanneer ik dat nodig zou hebben
kwijt te raken
dus ik drink en feest en dans en tong
en kots weer eventjes
en tong dan weer verder
en ik weet
terwijl ik sta te tongen
dat mijn moeder thuis ook kotst
maar ik tong door

van drank en angst
en uiteraard weet ik
dat ik ook met mijn moeder
had kunnen dansen
en uiteraard ben ik ook bang
dat ik mijn moeder nu al kwijt raak
nu ze nog leeft
maar ze had beloofd
wat er ook gebeurt
en het is geen vlucht
het is geen vlucht van drama
het is geen vlucht van verdriet
hoewel het soms best voelt
alsof ik kan vliegen
maar dat kan ook aan de drank liggen
het is geen vlucht om te ontsnappen
ik weet oprecht niet
wat mijn toegevoegde waarde zou zijn
aan de kankeranker van mijn moeder

ik heb niet dezelfde pijn
mijn angst is een andere dan de hare
ik maak me zorgen of ik wel op tijd
op het volgende feestje ben
zij maakt zich zorgen of het al haar tijd is
en ik maak me ook zorgen of het al haar tijd is
maar dat is om een andere reden
en precies dat besef
is wat mij zo verdrietig maakt
ik leef voor mezelf
en mijn moeder leeft ook voor zichzelf
en misschien leeft ze straks niet meer
maar nog steeds voor zichzelf
mijn grote hart klopt enkel voor mezelf
mijn warme bloed stroomt enkel voor mezelf
alles wat ik doe
is om mezelf een beter gevoel te geven
zelfs als ik toch een keer
mijn moeders hand vasthoud

dan is het om me een goed kind te voelen

dan is het om te zorgen

dat ze van me blijft houden

dat zij ook mij zal troosten

en opvangen en handvasthouden wanneer nodig

ik

heb het laatst nog met de dokter besproken

en hij zei

psychologisch egoïsme

psychologisch egoïsme

dat is geen diagnose

dat is niet iets waar je aan lijdt

dat is een constatering

de constatering dat ik handel

uit eigenbelang

de constatering dat de dokter handelt

uit eigenbelang

de constatering dat mijn moeder handelt

uit eigenbelang

de constatering dat mijn vriend handelt

uit eigenbelang

want waarom bleef hij die dag in berlijn

waarom is hij niet onmiddellijk op de trein

eigenbelang
de bubbel van onbezorgd berlijn
in nederland niet kwalijk genomen
toch nog niets te doen
het best maar gelijk de pijn verzachten
met kneuterige koffietentjes
in onbezorgd berlijn
want waarom heb ik hem niet de waarheid
waarom heb ik hem niet gezegd
dat hij beter gelijk op de trein
niet voor nederland
voor berlijn
niet voor hem
voor mij
dat hij zijn problemen maar beter thuis
of eerder gelijk mee naar huis
eigenbelang
omdat mij nu niets te verwijten valt
en als mij niets te verwijten valt

ben ik een goede vriend geweest
en goede vrienden doen alles voor elkaar
dus
als ik straks een keer gebeld word
want waarom doet
want waarom gaat
want waarom zegt
want waarom loopt
eigenbelang
psychologisch egoïsme
alles wat we doen
doen we uit eigenbelang
alles wat we doen
doen we bewust
of vaker nog
belangrijker nog
onbewust
uit eigenbelang
psychologisch egoïsme

de dokter wond er geen doekjes om
en het geldt voor ons allemaal
en het is geen kwalijk fenomeen
hoogstens een verdrietig fenomeen
we kunnen niet anders
we weten niet beter
of beter gezegd
we weten het niet
we doen het altijd
en bijna altijd onbewust
een verdrietig besef
een realisatie
die
zodra je er kennis van neemt
en je er van bewust wordt
je levensgeluk in de weg zit
vandaar dat ik het even met jullie deel
dan voel ik me niet zo alleen
in mijn eigen verdrietige besef

ik

hoor jullie denken

niet altijd

wat als ik

er zijn toch ook mensen

hoe zit het dan met

ik help toch ook wel eens zonder

ik geef toch ook wel eens zonder

ik zorg toch ook wel eens zonder

nee

ik zei toch

onbewust

nog een schets

ik

ben moe

het is avond

het is nacht

donkere lucht boze wolken

stromende regen venijnige wind

slecht verlichte paden verlaten straten

enkele verdwaalde ongure voorbijgangers

met onheilspellende gezichten

lange zwarte donkere regenjassen

afijn

ik denk dat jullie een beeld hebben

van de situatie

en het is slechts een kort stukje

naar mijn huis

maar wel een kort stukje onder bruggetjes

door steegjes

en in deze donkere
boze venijnige slecht verlichte situatie
is dat korte stukje net iets minder kort
en het kan me niet kort genoeg zijn
toeval wil
of misschien is het wel
een heel heldere verklaarbare causale
oorzaakgevolgsituatie
en is er van toeval absoluut geen sprake
in ieder geval
is de situatie zo
dat ook mijn humeur donker
boos venijnig en slecht verlicht is
en dat maakt dit korte stukje
er gevoelsmatig niet korter op
afijn
ik denk dat jullie een beeld hebben
van de situatie

en er zijn nu al veel woorden vuil gemaakt
aan dit stukje
en al helemaal
aan de relatief verwaarloosbare lengte ervan
namelijk
kort
afijn
dus ik
door stromende regen
langs onguere types
onder bruggetjes
door steegjes
hondschagrijnig door hondenweer
en ondanks
mijn consequent op de grond gerichte blik
presteer ik het
om te struikelen
ik houd me staande
godzijdank

ik moet er toch niet aan denken
dat ik in deze situatie
met dit weer op dit tijdstip ook nog
het is een mens
ik struikelde over een mens
pardon
zeg ik
beleefd doch venijnig
met de verwijtende ondertoon
je ligt in de weg
er vanaf druipend
pardon
en ik richt mijn blik weer op de grond
stap door
tweede helft van het steegje
einde in zicht
en daarmee de voordeur van mijn huis
de laatste steegstap
de zijmuren splitsen open

het straatlantaarnlicht daalt op me neer
de voordeur
en daarmee
een constructieve verbetering van mijn situatie
binnen handbereik
huissleutel
in het slot
ik wil de sleutel omdraaien
maar
ik draai mezelf om
het obstakel
aan het begin van de steeg
nog in dezelfde positie
ik kijk naar mijn voordeur
en loop terug
pardon
zeg ik
nu minder verwijtend
maar met een klinkend vraagteken

pardon
ik buig voorover
met een lichte aarzelings
mijn vingers op de hals
van wat een man blijkt
leeft u nog
een zucht van verlichting
als ik de man voel zuchten en ademen
ik til meneer obstakel op
sleep hem mee naar mijn voordeur
zet hem binnen op een stoel
geef hem een handdoek
en vraag
of hij liever gember of rooibosthee lust
ik wacht niet op antwoord
maar op het water in de waterkoker
en terwijl ik daar sta te wachten
en de hete stoom
mijn gezicht nog natter blaast

voel ik mijn humeur
opklaren
oplichten
opstijgen
hoe heter de thee
hoe beter mijn humeur
tevreden
over mijn daadkrachtige handelen
trots
op mijn goede daad
te spreken
over mijn nobele actie
en terwijl meneer obstakel
van zijn hete rooibosthee zit te sippen
met een handdoekje
over zijn natte haar gedrapeerd
zit ik zelfgenoegzaam
in de fauteuil tegenover hem
te genieten van de aanblik

van een hulpeloze medemens
met wie ik zojuist medeleven heb getoond
en terwijl ik naar hem kijk
zie ik opeens mezelf
zitten
zie ik opeens mezelf
vrolijk zitten te wezen
zie ik opeens mezelf
goed zitten te voelen
zie ik opeens mezelf
content zitten te zijn over mijn altruïsme
zie ik opeens mezelf
erg veel baat zitten te hebben
bij mijn eigen ontbaatzuchtigheid
en meneer obstakel
mag nog snel zijn laatste slok
hete rooibosthee naar binnen kloppen
en dan is het wel weer goed geweest
met mijn nobele weldoenerij

ik
heb een groot hart
noem me niet harteloos
ik heb echt een heel groot hart
maar dat echt hele grote hart
klopt enkel voor mezelf
en zelfs als ik eventjes denk
het klopt voor een ander
blijkt het toch
onbewust
voor mezelf
ik houd mezelf voor de gek
ik lieg mezelf voor
en maak mij nu niet
de egocentrische klootzak
want we doen het allemaal
we geven allemaal wel eens een centje
aan een zwerver

we nemen allemaal wel eens een vreemdeling
in huis
we zijn allemaal egocentrische klootzakken
het gaat hier in essentie uiteraard om mij
maar het geldt voor ons allemaal
we houden onszelf allemaal voor de gek
voor het lapje
in de maling
in het ootje
ootjes en lapjes klinken onschuldig
ze zijn ernstig
dit is een realisatie
die
zodra je er kennis van neemt
en je er van bewust wordt
je levensgeluk in de weg zit
want jezelf voor de gek houden
terwijl je weet
dat je voor de gek gehouden wordt

is onmogelijk

weten dat je jezelf voorliegt

iets belangeloos te doen

zodat je je er een beter mens van gaat voelen

zorgt ervoor

dat je je er geen beter mens door gaat voelen

omdat je weet dat het niet belangeloos was

maar om je een beter mens te voelen

en dus

doe je niets ogenschijnlijk belangeloos meer

omdat je weet

dat je daarmee jezelf voor de gek houdt

nu jullie weten

dat jullie dat heldhaftige dak slechts verlenen

aan die vreemdeling

nu jullie weten

dat jullie dat nobele centje slechts doneren

aan die zwerver
voor een goed gevoel
voelen jullie je slechts huichelaars
en dus
niet meer goed
en die zwerver
kan fluiten naar zijn centje

ik
ik weet zelf natuurlijk
kijk ik probeer
ik heb gewoon
maar terwijl
zelf weet ik
dus als
ik kan
wacht

ik

maar

kijk

zoals

ik

stel

ik

maar

ik

nee

ik

jullie

wij

dus

wij

als

wij

wij

als wij

als wij

als wij dan toch

als wij dan toch die vreemdeling

in huis nemen

als wij dan toch die centen

aan die zwerver geven

wetende dat we er geen

speciaal goed gevoel aan overhouden

omdat we het psychologisch egoïsme kennen

en we onszelf dus niet meer

voor de gek houden

als wij dan toch die moeite doen

als wij dan toch

dan zijn wij

dan hebben wij

dan doen wij dus
daadwerkelijk
wel degelijk
iets belangeloos

dan zijn wij dus
wel degelijk
onbaatzuchtig

als wij tegen beter weten in
toch beter weten te doen
en dus wel beter weten
dan tegen beter weten in

dan zijn wij
dan kunnen wij
dan hebben wij zojuist
het psychologisch egoïsme
met zichzelf als wapen

uitgeroeid

dan hebben wij zojuist

door ons bewust te worden van onze zelfzucht

onze alomvattende zelfzucht uitgeroeid

dan is zelfzucht

als het woord stilte

dat niet meer bestaat

zodra je het uitspreekt

dan is zelfzucht

als het woord toekomst

dat zichzelf al tegenspreekt

zodra het heeft geklonken

zelfzucht is haar eigen moordenaar

zodra men weet dat het bestaat

door dit te delen

staat het ons levensgeluk

niet in de weg

tegelijkertijd

zal het ons levensgeluk

niet vergroten

het zal de wereld iets minder donker

boos venijnig slecht verlicht maken

er zal iets minder voor de gek

er zal iets minder geknaagd

er zal iets minder gehuicheld

er zal iets minder verweten

er zal iets minder verdwaald

er zal iets minder gestruikeld

er zal iets meer moederhand in de onze

er zal iets meer thee gedronken

er zal iets meer koffie gedronken

er zal iets meer bloed stromen

er zal iets meer gerustgesteld

er zal iets meer gevraagd

er zal iets meer gehouden

er zal iets meer genoten

er zal iets meer geklopt

er zal iets meer getroost

er zal iets meer gedanst

er zal echt iets meer gedanst

de dokter zei laatst nog

laten we dansen

Hoofdstuk 1 Het psychologisch egoïsme

“De theorie van het psychologisch egoïsme (PE) stelt dat mensen naar hun aard niet anders kunnen dan het nastreven van hun eigenbelang. Het PE is een descriptieve theorie over de menselijke natuur, die stelt dat mensen louter gedreven worden door egocentrische driften, neigingen, verlangens, etc. Omdat het PE een descriptieve theorie is en geen theorie die een bepaald ethisch ideaal voorschrijft, is het belangrijk om het te onderscheiden van het ethische egoïsme. Het ethische egoïsme stelt dat het voor een moreel juiste handeling voldoende en noodzakelijk is dat deze het eigenbelang maximaliseert; oftewel, dat mensen louter hun eigenbelang *zouden moeten* nastreven. Het ethische egoïsme omvat een ethisch ideaal en is dus een prescriptieve theorie. Door haar stelling dat het eigenbelang altijd zou moeten primeren, ongeacht de consequenties voor anderen, is het ethisch egoïsme een extreme theorie en kent dan ook weinig aanhangers. Voor mijn these is echter enkel het *psychologisch* egoïsme relevant. Prescriptieve egoïstische theorieën zullen buiten beschouwing blijven.

Joel Feinberg geeft de volgende definitie van het psychologisch egoïsme: *‘Psychological egoism is the doctrine that the only thing anyone is capable of desiring or pursuing ultimately (as an end in itself) is his own self-interest.’*

Wat betekent het om te zeggen dat mensen niet anders in staat zijn dat hun eigenbelang na te streven? Er lijken immers genoeg empirische gevallen te noemen waarin mensen anderen hulp bieden, troosten, steunen - kortom, waarin mensen het belang van anderen voor ogen hebben - die deze boude stelling tegenspreken. Toch ontkent de psychologisch egoïst niet dat mensen dingen doen of verlangen die het belang van anderen ten goede komen. De psychologisch egoïst benadrukt echter dat een mens, in zoverre

hij het belang van anderen bevordert, dit enkel doet *als middel* tot zijn of haar eigenbelang.”

“Geluk nastreven omwille van het geluk is zeer wel denkbaar. Feinberg onderscheidt - terecht - twee vormen van geluk als subjectieve ervaring (*pleasure*). De eerste is lichamelijk genot, de tweede een meer geestelijke bevrediging. In het eerste geval is het eenvoudig in te zien dat lichamelijk genot nastreven omwille van dat genot goed denkbaar is en bovendien succesvol kan zijn. Bijvoorbeeld, het luisteren naar een symfonie van Beethoven of het eten van Tiramusi hoeft geen ander doel te hebben dan de aangename beleving van die muziek of de smaaksensatie van het Italiaanse toetje zelf. Van een logische of praktische paradox lijkt dus geen sprake.”

“Een eerste argument dat Feinberg bespreekt ten faveure van het PE, is het volgende: als ik handel, handel ik altijd vanuit *mijn eigen* motieven en verlangens. En ik streef mijn eigen verlangens na om deze bevredigd te zien. Aangezien het bevredigen van eigen verlangens in wezen egocentrisch is, kan een mens niet anders dan egocentrisch handelen.

Feinberg rekt overtuigend af met dit argument. Hij legt uit dat het argument berust op een tautologische verwarring. Dat een mens altijd handelt vanuit zijn eigen motieven is een analytische uitspraak, vergelijkbaar met ‘alle vrijgezellen zijn ongetrouwd’. Het is een analytische onmogelijkheid dat een mens gedreven wordt door motieven die niet van hem- of haarzelf zijn. De verwarring schuilt erin dat uit een analytische uitspraak, namelijk dat mensen handelen vanuit hun eigen motieven, een synthetische claim wordt afgeleid, namelijk dat mensen van nature egoïstisch zijn. De relevante vraag is dan ook niet of mensen bij hun handelingen altijd gemotiveerd worden door hun eigen motieven; de relevante vraag is of mensen bij hun handelingen altijd gemotiveerd worden door motieven van een specifieke soort, namelijk egoïstische. De verwarring houdt volgens Feinberg op te bestaan als we inzien dat het niet gaat om de origine van een motief, maar op de gerichtheid ervan. Een handeling van mij die gemotiveerd is door een gerichtheid op het goede is onmogelijk egoïstisch te noemen, ook al is het mijn eigen motief.

De stelling van het psychologisch egoïsme kan dus niet in de betekenis van woorden besloten liggen, zoals bij een analytische uitspraak. Het PE doet een synthetische uitspraak, wat betekent dat er sprake is van een empirische hypothese. Feinberg gaat verder dat het een vereiste van een empirische hypothese is dat deze *falsifieerbaar* is. Immers, als een

empirische hypothese zo in elkaar zit dat deze bij voorbaat niet weerlegbaar is, is de stelling niet bruikbaar. In het geval van het PE is het dus een terechte vraag wat een voorstander ervan zou accepteren als empirisch bewijs *tegen* zijn stelling.

In de bespreking van mogelijk bewijs tegen het PE als empirische hypothese, definieert Feinberg de stelling van het PE als volgt: *'All voluntary behavior is selfish.'* Dit is een versimpelde versie van de definitie van het PE die hij in het begin van het artikel heeft gegeven, namelijk: *'Psychological egoism is the doctrine that the only thing anyone is capable of desiring or pursuing ultimately (as an end in itself) is his own self-interest.'* Deze laatste is een rijkere definitie en dit zal uiteindelijk relevant blijken.

Uitgaande van de stelling dat al het vrijwillige gedrag egoïstisch is, noemt Feinberg een mogelijk tegenvoorbeeld:

'I know some behavior, at least, is unselfish, because I saw my Aunt Emma yesterday give her last cent to a beggar. Now she will have to go a whole week with nothing to eat. Surely, that was not selfish of her.'

De mogelijke voorbeelden van mensen die zich opofferen voor iemand anders of een hoger doel

zijn eindeloos. Maar de psychologisch egoïst kan ertegen in brengen dat tante Emma handelde om zichzelf beter te voelen, om haar geweten te sussen, of om haar eigenwaarde te versterken. Feinbergs kritiek hierop luidt als volgt: als de psychologisch egoïst niet bereid is om een van deze

voorbeelden aan te nemen als bewijs tegen het psychologisch egoïsme, dan is het niet duidelijk wat de stelling nog inhoudt. Als de psychologisch egoïst het gedrag van tante Emma beoordeelt als *egoïstisch*, dan moet de definitie die hij hanteert afwijken van de gebruikelijke betekenis van het woord. De gebruikelijke betekenis van het woord ‘egoïstisch’ veronderstelt volgens Feinberg laakbaarheid (*‘blameworthiness’*). Het is evident dat het gedrag van tante Emma niet egoïstisch is in deze gebruikelijke betekenis van het woord; haar gedrag is niet laakbaar. Het moet dan wel zo zijn dat de psychologisch egoïst het woord op een andere manier gebruikt. Heeft hij hier een goede reden voor? Volgens Feinberg niet. Als we het woord ‘egoïstisch’ zouden gebruiken op een manier dat zelfs gedrag als dat van tante Emma eronder zou vallen, dan zou er niets meer zijn om het woord ‘egoïstisch’ mee te contrasteren. Zoals de betekenis van woorden als ‘groot’ en ‘klein’, of ‘goed’ en ‘slecht’ alleen mogelijk is bij de gratie van hun tegendeel, zo heeft ook het woord ‘egoïstisch’ alleen betekenis als er een tegendeel voorstelbaar is. Volgens Feinberg is er hier sprake van een ‘drogreden van de onderdrukte correlatie’ (*fallacy of the suppressed correlative*):

‘The so-called “fallacy of the suppressed correlative” is committed by a person who consciously or unconsciously redefines one of the terms in a contrasting pair in such a way that its new meaning incorporates the sense of its correlative.’

Als al het vrijwillige gedrag bij voorbaat egoïstisch zou zijn, dan zou het woord egoïstisch ophouden betekenis te hebben. Het zou tenminste zijn normatieve lading verliezen, en alleen nog iets neutraals betekenen als ‘gemotiveerd’. De stelling zou dan compleet triviaal worden: ‘Al het vrijwillige gedrag is gemotiveerd.’

Toch lijkt het Feinberg hier zelf te zijn die niet zuiver redeneert. Dit komt doordat hij zijn pijlen richt op een versimpelde definitie van het PE, namelijk dat al het vrijwillige gedrag egoïstisch is. De oorspronkelijke definitie die Feinberg hanteerde was echter: *‘Psychological egoism is the doctrine that the only thing anyone is capable of desiring or pursuing ultimately (as an end in itself) is his own self-interest.’* De woorden *‘as an end in itself’* zijn hier van belang. Deze gaan namelijk niet alleen over de consequenties, maar over de motieven van een handeling. Als het inderdaad zo is dat tante Emma geld aan een bedelaar gaf om haar geweten te sussen, dan was het helpen

van de bedelaar geen doel op zichzelf, maar slechts *een middel* om haar geweten te sussen. Weliswaar zouden we haar gedrag in dit geval misschien niet *laakbaar* of egoïstisch noemen, maar het vormt geen argument tegen het PE.

De verwarring is het gevolg van het woord ‘egoïstisch’ (*‘selfish’*). Het woord egoïstisch heeft in het dagelijks taalgebruik namelijk een andere betekenis dan die relevant is voor de beoordeling van het psychologisch egoïsme. Eigenlijk geeft Feinberg dit verschil zelf al aan. Hij stelt dat egoïstisch in de gebruikelijke betekenis van het woord *‘blameworthiness’* veronderstelt. Gedrag als dat van tante Emma zullen we inderdaad niet kenmerken met woorden als ‘laakbaar’, ‘berispelijk’ of ‘afkeurenswaardig’, noch met het woord ‘egoïstisch’. Waar het om gaat is dat we het gedrag van een weldoener als Emma niet met deze woorden zullen kenmerken, *ongeacht de motivatie die hij of zij heeft voor dat gedrag*. Woorden als laakbaar en egoïstisch reserveren we in het

dagelijks taalgebruik namelijk voor gedrag dat negatieve of schadelijke consequenties heeft voor anderen; niet voor gedrag dat positieve consequenties heeft voor anderen maar waarbij mogelijk egocentrische motieven aan ten grondslag liggen. Ondersteunend voor dit punt geeft het Engelse woordenboek de volgende definitie van *'blameworthy'*: *'responsible for wrongdoing and deserving of censure or blame.'* Het woord heeft betrekking op *'wrongdoing'* - met andere woorden, op *wat* men heeft gedaan, en niet *met welk motief*. Bovendien treft iemand schuld of blaam (*blame*) doorgaans tegenover iemand anders. Als iemands gedrag echter positieve consequenties heeft voor een ander, zullen we niet gauw zeggen dat degene schuld treft tegenover diegene. Kortom, bij woorden als egoïstisch en laakbaar ligt de nadruk op negatieve consequenties voor een ander en veel minder op de motivatie voor dat gedrag. Bij het psychologisch egoïsme daarentegen gaat het echter *juist* om de motivatie en niet om de consequenties; de psychologisch egoïst geeft rustig toe dat mensen zich soms gedragen op een manier die positieve consequenties heeft voor anderen. De stelling van het PE is echter dat *de motivatie* hiervoor altijd op het eigenbelang gericht is; de gunstige consequenties voor anderen zijn nooit een doel op zichzelf.

Een andere manier om deze verwarring te verwoorden is als volgt: ondanks het feit dat we bepaalde soorten gedrag niet egoïstisch of laakbaar noemen (in de gangbare betekenis van deze woorden, implicerend negatieve consequenties voor anderen), kunnen we alsnog een moreel onderscheid aanbrengen in de motieven van dit gedrag. Dit is wat Feinberg over het hoofd lijkt te zien. In elk geval laat hij dit buiten beschouwing door ineens een versimpelde definitie van het PE te hanteren, namelijk dat al het gedrag egoïstisch is.

Bij niet-egoïstisch gedrag moet voor het beoordelen van het PE nog een verdere differentiëring gemaakt worden. Dit kan geïllustreerd worden aan de hand van twee alternatieve versies van tante Emma. Laten we ons voorstellen dat Emma1 haar laatste geld geeft aan een bedelaar uit altruïstische motieven; dat wil zeggen, de bedelaar en zijn welbevinden zijn voor Emma1 *een doel op zichzelf*. Emma2 daarentegen geeft haar laatste geld aan de bedelaar om haar geweten te sussen. Misschien heeft ze even daarvoor stiekem voorgedrongen in de rij bij de supermarkt, en probeert ze nu door de bedelaar geld te geven haar morele zelfbeeld te herstellen. Voor Emma2 is het geven van geld aan de bedelaar met andere woorden geen doel op zichzelf, maar *een middel* om haar geweten te sussen. Het verschil in motieven tussen Emma1 en Emma2 is relevant om de stelling van het PE te beoordelen, aangezien het PE stelt dat gedrag als dat van Emma1 niet mogelijk is; enkel gedrag als dat van Emma2 is mogelijk. Daarom is het woord ‘egoïstisch’, wat volgens Feinberg laakbaarheid veronderstelt, in de context van het PE niet toereikend: in de gebruikelijke betekenis van het woord beperkt

het zich tot (schadelijke) consequenties, en geen of weinig betrekking heeft op motieven. Om het PE te beoordelen moeten we echter noodzakelijk een normatief onderscheid maken tussen verschillende motieven.

Dit punt toont aan dat er een onderscheid moeten worden gemaakt tussen ‘egoïstisch’ en ‘egocentrisch’ gedrag. Zoals gezegd veronderstelt het woord ‘egoïstisch’ laakbaarheid. Onder egoïstisch gedrag kan gedrag worden verstaan dat plaatsvindt ten bate van het eigenbelang en *bovendien* ten koste gaat van, of schadelijk is voor, iets of iemand

anders. Egoïstisch richt zich dus (mede) op de consequenties van gedrag. Voor egocentrisch gedrag is de schadelijkheid ervan niet relevant. Egocentrisch gedrag gaat over handelingen die plaatsvinden ten bate van het eigenbelang, maar niet noodzakelijk negatieve consequenties hebben voor iets of iemand anders. Egocentrisch gedrag kan net zogoed, zoals in het geval van Emma2, gunstige consequenties hebben voor anderen. Waar het om gaat is dat voor zover egocentrisch gedrag positieve consequenties heeft voor anderen, dit nooit een doel op zichzelf zelf is, maar slechts een middel tot het eigenbelang. Volgens dit gebruik van de termen is het gedrag van Emma1 noch egoïstisch, noch egocentrisch; het gedrag

van Emma2 daarentegen is niet egoïstisch, maar wel egocentrisch.

Op deze manier gaat het niet op, zoals Feinberg stelt, dat volgens het PE het woord 'egoïstisch' geen relationele tegenstelling meer heeft. Als we het woord egoïstisch, zoals doorgaans gebeurt, gebruiken voor handelingen die ten koste gaan van iets of iemand anders, dan is de relationele tegenstelling goed denkbaar; namelijk, handelingen waar anderen baat bij hebben (ook al liggen hier egocentrische motieven aan ten grondslag). Met andere woorden, dit zijn handelingen die niet laakbaar zijn, zoals in het geval van Emma2. Volgens de zojuist voorgestelde differentiëring zou de stelling van het PE worden: 'Alle vrijwillige gedrag is *egocentrisch*.' Dit komt overeen met de oorspronkelijke definitie van Feinberg, waarin verdisconteerd was dat het volgens het PE niet mogelijk is dat mensen iets anders kunnen nastreven *als doel op zichzelf* dan hun eigenbelang; de verhouding tussen verlangens en hun objecten zijn vormgegeven als louter een

instrumentele relatie tot het eigenbelang. Dezelfde betekenis is vervat in de betekenis van het woord egocentrisch.

Feinberg zal misschien reageren dat het probleem hiermee simpelweg verschuift naar het woord 'egocentrisch'. Als de stelling van het PE klopt, betekent dit dat al het vrijwillige gedrag egocentrisch is, wat betekent dat er niets is om 'egocentrisch' mee te contrasteren. In het dagelijks taalgebruik heeft het woord egocentrisch wel een relationele tegenstelling, namelijk altruïstisch. Het woord altruïstisch heeft sterke motivationele connotaties. Onder altruïstisch verstaan we niet alleen gedrag dat gunstig is voor anderen, maar vooral ook dat dit het doel is op zichzelf; met andere woorden, dat de motivatie zelf onbaatzuchtig is. Maar het is nu juist de stelling van het PE, zal Feinberg verder gaan, dat altruïstisch gedrag niet bestaat. Dit betekent dat het woord 'egocentrisch' feitelijk geen relationele tegenstelling meer heeft, en dat het daardoor zijn betekenis verliest. De stelling zou dan triviaal worden, net zoals de stelling: 'Al het vrijwillige gedrag is gemotiveerd.'

Dit is niet geheel correct. Strikt genomen blijft de stelling: 'De enige motivatie voor vrijwillig gedrag is het eigenbelang als doel op zichzelf.' De betekenis van deze stelling is alles behalve triviaal te noemen. Als de stelling zou kloppen, dan zou dit ingrijpende consequenties hebben voor de manier waarop we naar moraliteit kijken. Het zit diep in onze morele intuïties verankerd dat de motivatie van een handeling relevant is voor de morele kwaliteit ervan. De meesten gaan er vanuit dat het mogelijk is om het object van onze verlangens te beschouwen als een doel op zichzelf, en niet slechts als middel tot ons eigenbelang. Als er echter maar één soort motivatie mogelijk is, namelijk egocentrische, dan moeten we misschien

wel het idee opgeven dat er dingen zijn van intrinsieke waarde, dingen die we met andere woorden kunnen beschouwen als doel op zichzelf. Deze consequenties overstijgen onmiskenbaar de trivialiteit.

Dit brengt ons echter nog niet tot een antwoord of de stelling van het PE correct is. Een verdere moeilijkheid hierbij is dat de stelling leunt op een sterke aanname van zelfbedrog. Het PE gaat er namelijk vanuit dat elke keer dat iemand een ervaring heeft dat hij of zij het goede doet omwille van het goede, of op zijn minst *ten dele* omwille van het goede, dat deze persoon het fout heeft. Het gaat met andere woorden uit van een *universeel* zelfbedrog. Het is een onomstreden feit dat mensen geen transparante toegang hebben tot hun motieven, en de sociale psychologie toont overtuigend het vermogen van de mens om de werkelijkheid te vervormen uit psychische zelfbescherming. Er zijn ook sterke aanwijzingen dat mensen dit doen met betrekking tot moraliteit. Zo hebben mensen de neigingen een ondeugdelijke daad vervolgens te compenseren met een deugdelijke om het morele zelfbeeld te herstellen. Dit fenomeen heet *moral cleansing*.

Er zijn ook aanwijzingen voor een omgekeerd fenomeen, dat *moral licensing* heet. Dit houdt

in dat mensen na een deugdelijke handeling het gevoel hebben dat ze moreel krediet hebben opgebouwd; met dit morele krediet voelen ze zich gerechtvaardigd om ondeugdelijk te handelen. Het onderzoek hiernaar bevindt zich echter nog in een pril stadium. Bovendien gaat het bij dit soort experimenten om weinig belangwekkende morele handelingen, zoals het stelen van een pen, het uiten van racistische vooroordelen tegenover een ondervrager, of een paar euro doneren aan een goed doel.

Het bestaan van deze fenomenen biedt geen onomstotelijk bewijs voor de sterke stelling van het PE dat de mens zich altijd misleidt in morele ervaringen. Bewijs hiervoor is principieel moeilijk of onmogelijk te verkrijgen. Enerzijds kan het vermogen van de mens om zichzelf te misleiden niet zomaar aan de kant geschoven worden. Anderzijds maakt de claim van universeel zelfbedrog dat het PE niet falsifieerbaar is.

© Bovenstaande teksten zijn fragmenten uit hoofdstuk 1: Het psychologisch egoïsme van *‘De relatie tussen eigenliefde en moraliteit’*, de masterthese van filosoof en cabaretier Tim Fransen. Zie voor meer: www.timfransen.nl

De voorstelling *ZELFZUCHT* ging als afstudeervoorstelling in
première op 28 oktober 2015 in theater Frascati in Amsterdam

Spel:

Oukje den Hollander

Eindregie:

Adriaan Van Aken

www.oukjedenhollander.com

Frank Siera (Katwijk, 1989) is schrijver en regisseur. Hij studeerde in 2012 af aan de Regie-opleiding van de Toneelacademie Maastricht met het zelfgeschreven *SPRAAKWATER*. Naast de regie van zijn eigen teksten, regisseert hij ook (nieuw) repertoire of schrijft voor andere regisseurs.

Toneelwerk

ZELFZUCHT - 2015

KLOPJACHT - 2015

SLOTSTUK - 2015

ONGERIJMD - 2015

SKRIK - 2014

*STEREO** - 2013

*SPRAAKWATER** - 2012

* Deze teksten verschenen eerder in de reeks van De Nieuwe
Toneelbibliotheek (#152, 176)